

*Сергеева Г. А.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ФОНЕТИЧНЕ ОСВОЄННЯ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Анотація. У статті подано опис теоретичних та практичних аспектів процесу фонетичного освоєння англійських юридичних термінів у системі української мови, проаналізовано особливості та виявлено тенденції цього процесу; також визначено чинники виникнення фонетичних термінів-варіантів.

Ключові слова: англійське запозичення, юридична термінологія, система української мови, фонетичне освоєння, фонетичні норми, терміни-варіанти.

Постановка проблеми. Однією з наукових проблем, що вже довгий час є предметом зацікавленості мовознавців, є проблема взаємозв'язку мов, початок опрацювання якої пов'язують із виникненням на початку XIX ст. порівняльно-історичного мовознавства. У цей час увагу вчених привертало головним чином процеси дивергентного розвитку мов – їх виникнення й розходження від спільного прастану. Конвергентний розвиток мов практично не досліджувався. Унаслідок такого однобічного підходу до вивчення розвитку мов була сформована теорія, відповідно до якої кожна з мов розглядалася як гомогенна структура, позбавлена будь-яких іншомовних «домішок», а властиві мовам відмінності або мовні факти, що суперечили ідеї гомогенної структури, пояснювались постійним розвитком мов, а отже, питання про запозичення не виникало.

Однак у кінці XIX ст. науковці доходять висновку, що не всі мовні зміни можна пояснити, спираючись на вироблену в рамках порівняльно-історичного мовознавства теорію. В означений період окреслюється нове коло наукових проблем, виникають нові погляди на мовні явища і розробляються нові підходи до вивчення традиційних об'єктів мовознавчих досліджень. Виникає зацікавленість проблемами конвергентного розвитку мов унаслідок тривалих мовних контактів, зокрема вивченням лексичних запозичень.

Українська мова – мова етносу, який упродовж століть був надзвичайно динамічним щодо контактів з іншими народами. Дослідники виділяють запозичення, починаючи ще з праслов'янської епохи, і тому не випадково проблема лексичних запозичень з різних мов в різних її аспектах уже досить тривалий час привертає увагу дослідників.

Одним із важливих аспектів, який є предметом нашого дослідження, є аналіз особливостей освоєння англійських юридичних термінів на різних рівнях системи української мови, зокрема фонетичної адаптації. Особливий інтерес до цієї проблеми викликало широке проникнення англійських запозичень, зокрема до терміносистеми права, що спостерігається останні десятиліття, які водночас залишаються найменш дослідженою групою іншомовної лексики. Тому, на наш погляд, слід віднести цю проблему в різних її аспектах до числа пріоритетних у сучасному українському мовознавстві.

Важливість дослідження цього питання пов'язана з потребою нормалізації національних терміносистем, передусім, у

зв'язку з функціонуванням іншомовної лексики. Для сучасної української мови актуальною залишається проблема формальної адаптації запозичень, що загострюється дискусією, пов'язаною з унормуванням правопису іншомовних слів в українській мові, що має довгу історію та характеризується існуванням різних підходів до її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що, хоча в українському мовознавстві є чимало праць, присвячених широкому колу загальнотеоретичних та практичних питань проблеми запозичень з інших мов, однак англійські запозичення як окрема група іншомовної лексики аналізувалися в небагатьох із них. А дослідження фонетичних аспектів адаптації англійських запозичень в системі української мови, зокрема й на новітньому мовному матеріалі, що є результатом переважно прямих мовних контактів в умовах незалежного функціонування української мови як державної, за нашими даними, відсутні.

Мета статті – аналіз процесу освоєння англійських юридичних термінів на фонетичному рівні української мовної системи, виявлення тенденцій та особливостей цього процесу, а також встановлення рівня відповідності їх правописним нормам мови-реципієнта та виявлення чинників виникнення термінів-варіантів.

Виклад основного матеріалу. Пристосування до фонетичної системи мови-реципієнта – це складний і тривалий процес формальної адаптації запозичень до нового мовного середовища, оскільки зовнішня форма запозичених слів, за спостереженнями дослідників, зазнає змін як під час їх входження в систему мови-реципієнта, так і протягом подальшого функціонування в ній [1, с. 178]. Фонетичне освоєння запозичень з англійської мови спрямоване на підпорядкування цих лексичних одиниць фонетичним нормам української мови й стабілізацію їх звукової та графічної форми на новому мовному ґрунті.

Початковою стадією підпорядкування фонетичної структури запозичення нормам мови-одержувача є фонетична субституція, тобто передача іншомовного слова засобами фонетичної системи мови-реципієнта. Слід зазначити, що фонетична трансформація не є ознакою повного освоєння запозиченої лексики системою мови, що запозичує, однак є необхідною умовою входження іншомовного лексичного елемента в нову мовну систему. Процес фонетичного освоєння запозиченого слова – поширення на запозичене слово правил, які діють у фонетичній системі приймаючої мови, відбувається власне під час його функціонування в мові. Саме фонетичне оформлення іншомовного слова засобами мови-одержувача, що відбувається на стадії проникнення іншомовної лексичної одиниці в нову мовну систему, на думку Л. Крисіна [2, с. 37-38], є обов'язковою умовою перетворення іншомовного лексичного елемента з одиниці мовлення на факт мови, оскільки, говорячи про лексичне запозичення,

маємо на увазі використання іншомовного слова в приймачій мові не як стороннього (чужорідного) вкраплення, а як лексичної одиниці, яка пов'язана з іншими елементами цієї мови характерними для неї синтагматичними та парадигматичними відношеннями. Тому характерною рисою будь-якої запозиченої лексичної одиниці в системі мови-реципієнта є набуття нею формальних показників, властивих новій мовній системі.

Прийняття іншомовної лексичної одиниці до фонетичної системи мови-реципієнта обов'язково супроводжується адаптацією слова до її графічної системи. Англійська та українська мови використовують різні графічні системи, оскільки належать до мов з різними системами писемності, тому в українській правничій термінології спостерігається обов'язкове «переоформлення» англійських запозичень відповідно до графічної системи української мови. Іншомовні слова, які не були відтворені графічними засобами приймачої мови, дослідники відносять до розряду «іншомовних вкраплень» [2, с. 37-38]. Отже, ми розглядаємо як запозичення тільки оформлені графічними засобами української мови іншомовні слова.

Спостерігаючи явище фонетичної інтерференції в мові українців, які живуть в англійських країнах, Ю. Жлуктенко [3, с. 33] відзначає, що двомовні українці, вживаючи в своїй мові англійські слова, встановлюють певні, більш-менш постійні співвідношення між окремими елементами обох фонетичних систем та підміняють фонеми англійської мови найбільш подібними українськими фонемами, тобто відбувається фонетична субституція [3, с. 36]. Подібне явище виникає і під час фонетичної адаптації запозичень до системи мови-реципієнта, коли невластиві українській мові звуки, які становлять звуковий склад англійської лексичної одиниці, замінюються фонетично близькими до них українськими звуками [4, с. 72], оскільки фонологічна адаптація, за спостереженнями А. Білецького [1, с. 18], базується на відповідностях між фонологічними системами мов, які знаходяться у стані контакту. Інакше кажучи, в ситуації мовного контакту між діяфонами, подібними з акустичного боку фонемами контактуючих мов, встановлюються діяфонічні зв'язки. Однак, як зауважує Е. Хауген [5, с. 355], як самому двомовцеві, так і лінгвісту-дослідникові, не завжди ясно, який саме звук рідної мови найближчий до імітованого іншомовного звука, тому ступінь неточності відтворення запозиченого слова великою мірою залежить від ступеня двомовності запозичуючих осіб. Через це під час фонемного оформлення англійських слів засобами української мови поряд із простими діяфонічними відношеннями виникає можливість встановлення складних діяфонічних зв'язків.

На парадигматичному рівні виділяють такі різновиди фонетичної субституції:

1) звукова конвергенція – регулярна заміна двох іншомовних фонем однією фонемою мови-реципієнта. Наприклад, заміна двох англійських голосних, довгого і короткого, одним нормально коротким українським голосним: *admonition* – *адмоніція* – /i/ → /i/, *leasing* – *лізинг* – /i:/ → /i/, або відтворення англійських приголосних /w/ та /v/ українською /b/: *verdict* – *вердикт* – /v/ → /b/, *warrant* – *варант* – /w/ → /b/;

2) звукова дивергенція – передавання однієї іншомовної фонемі кількома українськими. Наприклад, унаслідок того, що певна диференційна ознака сприймається неправильно або іншомовний фонетичний елемент не має в українській фонетичній системі відповідника. Такою є субституція фарингального /h/ за допомогою задньоязикового /x/ та фарингального /ɣ/: *hedge* – *хедж* / *gedж* – /h/ → /x, ɣ/;

3) проста субституція – передача однієї фонемі мови-джерела однією фонемою мови-одержувача, наприклад: *barratry* – *баратрія* – /b/ → /б/, *verdict* – *вердикт* – /t/ → /т/.

Можливі також випадки синтагматичної субституції, коли одна фонема мови-джерела ідентифікується та замінюється сполученням кількох фонем рідної мови. Прикладом може бути відтворення дифтонгів та носового /ŋ/: *insider* – *інсайдер* /ai/ → /a/, /j/; *clearing* – *кліринг* /ŋ/ → /н/, /г/.

Досить часто наслідком установаження складних діяфонічних відносин є виникнення певних коливань (варіативності) у написанні, вимові та акцентуації слів. Характер формальних модифікацій запозичень також зумовлюється особливостями та можливостями двох контактуючих мовних систем, якими і визначаються межі можливих варіантів.

Відповідно до закону про мовні універсалії, у мовах, незалежно від їх генетичної природи, існують одиниці та явища, що характеризуються деякими спільними рисами, які виявляються в результаті порівняльного вивчення структурно-функціональних особливостей мов. До фонетичних універсалій, характерних для всіх мов світу, які, на думку М. Кочергана [6, с. 223], очевидно зумовлені особливостями фізіологічної будови мовленнєвого апарату, можна віднести поділ мовних звуків на два типи – голосні та приголосні, виконання фонемами спільних функцій (конститутивної, смислорозрізнавальної), а також існування складоподілу та наголосу.

Проте фонетичні системи мов, включаючи англійську та українську, крім ізоморфних, характеризуються також і аломорфними рисами, які є специфічними для кожної конкретної мови. Для фонетичних систем англійської та української мов аломорфним є кількісний склад фонем та їх якісні характеристики. На нашу думку, саме неадекватність фонетичних систем двох взаємодіючих мов часто зумовлює різні способи засвоєння запозичень на фонетичному рівні, що є однією з причин виникнення фонетичних варіантів у запозичених слів у новому мовному середовищі.

Однак, як зазначають дослідники, на практиці на відношення двох систем, а отже і на оформлення запозичених слів у мові-реципієнта, можуть також впливати й інші чинники: шлях запозичення, роль мови-посередника, контакти мови-реципієнта з іншими мовами, запозичення слів з декількох споріднених мов, аналогія та мовна традиція [1, с. 178]. Деякі іншомовні слова в новій мовній системі повністю змінюють своє звучання, в інших же досить точно відтворюється звуковий образ оригіналу, що в більшості випадків пояснюється різними шляхами запозичення та освоєння. Найбільші зміни у звуковому складі запозичених слів, за спостереженнями дослідників, відбуваються при запозиченні їх усним шляхом [7, с. 79]. Запозичення, які увійшли в мову писемним шляхом, здебільшого внаслідок перекладацької діяльності, зазнають, як правило, значно меншої фонетичної трансформації. До того ж слова, запозичені усним шляхом, значно швидше асимілюються на фонетичному рівні, ніж ті, які були запозичені писемним шляхом, оскільки у другому випадку цей процес уповільнюється внаслідок впливу іншомовного написання, яке не завжди відображає звуковий образ слова.

Особливу роль відіграє орфографія в процесі освоєння саме англомовних запозичень. Українці звикли до того, що в рідній мові правопис більш-менш точно передає вимову, і часто переносять цю рису на запозичення з англійської мови, в якій зв'язки між орфографією і вимовою, навпаки, дуже умовні і складні, оскільки сучасна англійська орфографія, унаслідок багатьох історичних причин, досить далеко відійшла від реального звучання слів. Тому на початковому етапі функціонування в новому мовному середовищі деяким англомовним запозиченням властива варіативність вимови і написання. При цьому в основі одних варіантів лежить трансформація звукового складу їхніх прототипів у мові-джерелі, тобто імітація іншомовної вимови за допомогою звуків рідної мови, інші ж варіанти є наслідком прагнення носіїв мови-реципієнта читати іншомовне слово за правилами рідної орфографії. Звичайно, найбільшою фонетичною варіативністю характеризуються запозичені слова, до складу яких входять невластиві українській літературній мові звуки.

Зібраний нами фактичний матеріал дає підстави зробити висновок про різну його історичну глибину і час проникнення в українську мову. У цілому можна говорити про те, що запозичення з англійської мови належать до різних історичних періодів розвитку української мови. Є достатні підстави виділяти найбільш ранні запозичення, які увійшли в українську мову у XIX–XX ст., та лексичні одиниці, запозичені українською мовою за часів існування України як самостійного державного утворення. На наш погляд, розв'язуючи поставлені в роботі завдання, обов'язково слід урахувувати відносну хронологію запозичення.

Виходячи з історичних відомостей про майже повну відсутність безпосередніх культурних, а таким чином, і мовних контактів між англійським та українським народами, можна припустити, що найбільш давнє запозичення слів англомовного походження, що належать сьогодні до правничої лексики, відбувалося головним чином писемним шляхом через посередництво іншої культурно-історичної традиції, спорідненої або неспорідненої з українською. Щодо новітніх запозичень, які здійснюються в умовах безпосередніх контактів української мови з англійською мовою, а також прямих зв'язків – дипломатичних, культурних, правових та інших – української держави із державами, що активно послуговуються англійською мовою як міжнародною, є достатні підстави говорити про безпосередній шлях запозичення, переважно, враховуючи специфіку і книжний характер правничої термінології, писемним шляхом. Прямий чи опосередкований шлях запозичення безперечно впливає на процес, особливості і результати освоєння запозиченого слова на різних мовних рівнях, передусім на фонетичному як такому, що найбільш виразно репрезентує специфіку одного із рівнів конкретної мовної системи.

У цілому аналіз англомовних запозичень в українській правничій терміносистемі з погляду їх фонетичного оформлення показав, що їх звуковий склад в українській мовній системі відтворюється або шляхом орієнтації приймаючої мови на написання слова у мові-джерелі, або на його звучання. Нами зафіксовані також випадки змішування цих двох способів. Так, деякі англомовні запозичення передаються за допомогою транскрипції, однак у цих словах регулярно відтворюється фонема /r/, яка в англійській мові не вимовляється: *bareboat charter* – *бербоут чартер*; *dealer* – *дилер*; *insider* – *інсайдер*. Спостерігається також паралельне відтворення фо-

нетичної та графічної форми англійського слова, наслідком чого є виникнення варіантів, наприклад: *cover* – *ковер*, *кавер*; *lobby* – *лобі*, *лоббі* та ін.

Таким чином, з формального боку англомовні правничі терміни в сучасній українській мові становлять складний і структурно неоднорідний шар запозиченої лексики. Серед англомовних запозичень в українській правничій термінології, враховуючи характер структурних змін та відтворення їх зовнішньої форми українськими мовними засобами, можна виділити:

1. Слова, які зазнали звукової субституції та передаються відповідними графічними засобами української мови без будь-яких структурних змін. Серед запозичень цієї групи розрізняються:

а) фонетичні запозичення, в яких відтворено фонемний склад відповідних англійських слів, наприклад: *impeachment* – *імпічмент*; *common law* – *комен ло*; *know-how* – *ноу-хау*;

б) запозичення, фонемний склад яких свідчить про те, що основою їх фонетичного освоєння була графічна форма англійського слова, наприклад: *barrister* – *баристер*; *claim* – *клайм*;

в) запозичення змішаного типу, які містять елементи графічного та частково фонемного складу відповідного англійського слова, відтворені українськомовними засобами, наприклад: *book-maker* – *букмекер*; *merger* – *мерджер*.

2. Запозичення, що зазнали змін у фонемному складі, а також змінилися структурно, наприклад: *bank note* – *банкнота*; *barratry* – *баратрія*; *inauguration* – *інаугурація*; *guarantor of a bill* – *гонорант*.

Вокальні та консонантні субституції, тобто заміна іншомовного звука найближчим до нього звуком рідної мови, і є об'єктом спостереження під час дослідження процесу освоєння запозичених слів фонетичною системою мови-реципієнта. Очевидно, що за умов абсолютної адекватності звукових субституцій не було б необхідності в дослідженні особливостей звукової натуралізації запозичених слів на українському мовному ґрунті. Таку необхідність може викликати тільки наявність варіантів, різних способів субституції іншомовного звука, що викликані певними зовнішніми та внутрішніми причинами. Це виявляється особливо актуальним, як зазначає В. Дем'янов [8, с. 17], у випадках взаємодії неспоріднених мов з неадекватними елементами фонетичної системи, зокрема таких лінгвально віддалених мов, як англійська та українська. Непослідовність передачі одних і тих самих звуків, які знаходяться в однаковій позиції у слові, різними звуками української мови А. Білецький відносить до однієї з негативних рис адаптаційних традицій нашої мови. Більшість негативних рис адаптації запозичених слів в українській мові, на думку дослідника, пояснюються відмінностями фонологічних систем взаємодіючих мов [1, с. 18].

Висновки. Отже, для того, щоб виявити специфічні риси фонетичного освоєння термінів англійського походження в українській мові та пояснити причини саме такого фонетично-правописного оформлення іншомовних слів у кожному конкретному випадку, слід детальніше розглянути особливості передавання англійських звуків засобами української мови, для чого необхідно схарактеризувати системи фонем та звукові послідовності обох мов, визначити подібності й відмінності між звуками англійської та української мов, та проаналізувати вокальні та консонантні субституції на конкретному мовному матеріалі, що може бути предметом подальших досліджень.

Література:

1. Білецький А.О. Адаптація давньогрецького ономастикону в східнослов'янських мовах / А.О. Білецький // Іноземна філологія. – Львів, 1971. – Вип. 24. – С. 17-23.
2. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л.П. Алексеев. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
3. Жлуктенко Ю.О. Українсько-англійські міжмовні відносини: Українська мова у США і Канаді / Ю.О. Жлуктенко. – К. : Вид-во Київськ. ун-ту, 1964. – 168 с.
4. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: [підручник] / О.Д. Пономарів. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. VI: Языковые контакты. – С. 344-382.
6. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти] / М.П. Кочерган. – К. : Видав. центр «Академія», 1999. – 288 с.
7. Ефремов Л.П. Освоение заимствованных слов русским языком / Л.П. Ефремов // Учен. зап. Казхск. Ун-та. – Алма-Ата, 1957. – Т. XXV. – С. 78-92.
8. Демьянов В.Г. Фонетико-морфологическая адаптация иноязычной лексики в русском языке XVII в. / В.Г. Демьянов. – М. : Наука, 1990. – 159 с.

Сергеева Г. А. Фонетическое освоение англоязычных заимствований в украинской правовой терминологии

Аннотация. В статье описаны теоретические и практические аспекты процесса фонетического освоения англоязычных юридических терминов в системе украинского языка, проанализированы особенности и определены тенденции этого процесса; также установлены факторы возникновения фонетических терминов-вариантов.

Ключевые слова: англоязычное заимствование, юридическая терминология, система украинского языка, фонетическое освоение, фонетические нормы, термины-варианты.

Serhieieva H. Phonetic adaptation of the English loan words in the Ukrainian law terminology system

Summary. The article deals with theoretical and practical sides of the English law terms adaptation process to the phonetic system of the Ukrainian language, the peculiarities of this process are analyzed and the tendencies are determined; and the reasons behind the existence of variant forms of the terms are established.

Key words: English loan word, law terminology, Ukrainian language system, phonetic adaptation, phonetic rules, variant forms of the terms.